

نمایش هنر ایرانی در بازار تبریز

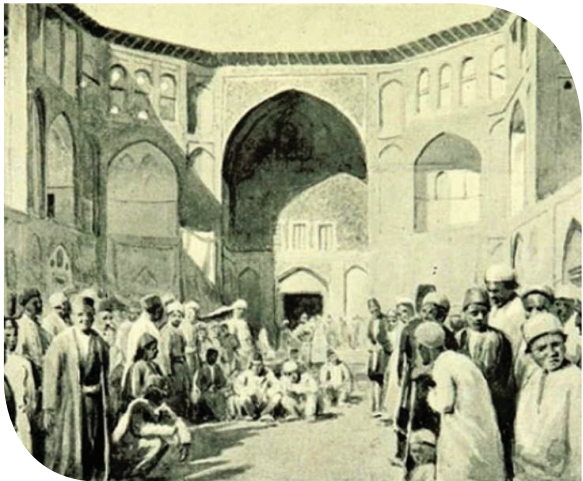
گشت و گذاری در بزرگ‌ترین مجموعه بازارهای به هم پیوسته و سرپوشیده جهان که سال ۸۹ به عنوان اولین بازار در فهرست یونسکو ثبت جهانی شد

اکرم انتصاری | روزنامه نگار

پرونده

این روزها اگر قصد خرید داشته باشید از پاساژ، برج و مال‌هایی سر درمی‌آورد که در هر نقطه از شهر جا خوش کرده‌اند، اما قدیم‌ترها این طور نبود. شهرها پر از بازارهایی بود که راسته و دالان و تیمچه و حجره داشت. مردم در بازار با هم آشنا می‌شدند، هم صحبت می‌شدند و می‌توانستند دمی در حجره‌ها بنشینند و با صاحبانش گپ بزنند. همه چیز رنگ و بو و هویت داشت در ست مثل بازار تبریز که معرکه هنر دست معماران و مفرنس کاران ایرانی است. آن‌ها هر هنری در آستین داشته‌اند برای این بازار خرج کرده‌اند. در این بازار حدود یک کیلومتری، طاق، حجره، دالان و تیمچه‌ها پر از آجرکاری‌ها و تزیینات و جزئیات هنری است که به این بازار هویت داده‌اند. بازار تاریخی تبریز در مسیر جاده ابریشم قرار دارد و به همین دلیل در گذشته وقتی کاروان‌ها از آسیا و آفریقا و اروپا از این جاده گذری می‌کردند مدتی در این بازار می‌ماندند، فلز و شیشه و پارچه مخملی به بازار تبریز می‌آوردند و پیله ابریشم و تنباکو و موم و رنگ می‌بردند. در پرونده امروز زندگی سلام، با بازار تبریز، بزرگ‌ترین بازار سرپوشیده جهان که در سال ۸۹ به عنوان اولین بازار جهان در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده است، بیشتر آشنا خواهیم شد.

بیوگرافی تاریخی بازار تبریز

زمان ساخت بازار تبریز دقیق مشخص نیست اما اشاره سفرنامه‌نویسان به این مکان در کتاب‌هایشان حاکی از قدمت زیاد این بازار تاریخی است. نقاشی‌هایی از دوره سلجوقی نشان می‌دهد که در عصر ایلخانی و در زمان انتخاب تبریز به عنوان پایتخت، بازار تبریز شهرت زیادی پیدا کرده و این رونق تا صفویه ادامه دار بوده است. اولین نقشه بازار تبریز در سال ۱۳۲۷ در بخشی از نقشه دار السلطنه تبریز و به دست اسدا... مراغه‌ای کشیده شده است. در طول تاریخ، حوادث زیادی بازار تبریز را نشانه گرفتند مانند زلزله سال ۱۹۳ هجری قمری که این بازار را با خاک یکسان کرد و با نوسازی و مرمت دوباره سرپا شد. در واقع قدمت بازار تبریز امروزی به اواخر دوره زندیه و قاجار برمی‌گردد و با این که از زمان ساخت این بازار منحصراً به فرد قرن‌ها می‌گذرد اما هنوز نبض این بازار قوی می‌زند و نقش مهمی در بده‌بستان‌های اقتصادی منطقه دارد. قسمت بیشتر بازار تبریز در جنوب میدان چایی و حدفاصل خیابان‌های دارایی، شهدا، فردوسی و شهید مطهری، راسته کوچه و جای کنار قرار گرفته است. این بازار ۴۷ سال پیش در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

وقتی معماری در بازار تبریز به حرف می‌آید!

بخش بیرونی بازار تبریز با بافت شهری هماهنگ است و بخشی درونی آن حکایت از چیره‌دستی و مهارت معماران ایرانی دارد. استفاده از آجر و آجرکاری به تعداد هر تیمچه و سرا و دالان یکی از ویژگی‌های مهم معماری بازار تبریز است. نوع و رنگ آجرکاری‌ها، در ورودی حجره‌ها، طاق‌ها و تزیینات‌شان، نورپردازی‌های راسته بازارها، مناره مسجد و ورودی زورخانه‌ها از نشانه‌هایی است که به بازار معنا بخشیده و از بازار تبریز یک مکان با هویت ساخته‌اند. هوشمندی معماران در بازار تبریز قابل توجه است، آن‌ها در مرکز هر طاق درچه‌هایی تعبیه کرده‌اند که هوای گرم را خارج کند و در قسمت‌هایی از بازار هم که خبری از درچه نیست، وقوع کوران را پیش‌بینی کرده و دیوارهای بازار را ضخیم‌تر ساخته‌اند تا حرارت در زمستان در بازار حفظ شود. عرض بازارها بین ۵ تا ۱۵ متر و بلندای هر سقف به ۶ متر هم می‌رسد که این اندازه در مقایسه با سقف بازارهای نقاط گرمسیری ایران کوتاه‌تر است. جدا از سبک و سیاق معماری بازار تبریز، تنوع حجره و راسته بازارها با حضور اقشار مختلف مردم و ایجاد احساس تعلق این بازار را تا امروز پویا نگه داشته است.

ZENDEGI-SALAM

ضمیمه روزنامه خراسان

شنبه ۹ مهر ۱۴۰۱
۴ ربیع الاول ۱۴۴۴
شماره ۳۱۰۴۴

۲۲۶۴

دیدنی‌ترین بخش‌های بازار تبریز

معماری هر نقطه از بازار تبریز دیدنی است. بروقت هوا و میزان بارندگی در تبریز باعث شده معماران، راسته بازارهای تبریز را سرپوشیده بسازند. به همین دلیل سعی کرده‌اند سقف بازار را در تیمچه و راسته‌ها هنرمندانه‌تر بسازند. در این بخش به معرفی چند قسمت دیدنی این بازار خواهیم پرداخت تا اگر گذرتان به آن جا افتاد بدانید دیدن کدام بخش‌ها را اصلاً و ابداً نباید از دست داد.

زورخانه گرشاسب یل گشتم نبود، نگردید نیست! زورخانه گرشاسب یل یکی از قدیمی‌ترین زورخانه‌های شهر و متفاوت‌ترین بناها در دل بازار تبریز است. کشتی‌گیران و پهلوانان زیادی در گود این زورخانه رخصت گرفته و کار خود را شروع کرده‌اند. سرنوشت این زورخانه بعد از مرمت تغییر کرد و حال به یک رستوران سنتی تبدیل شده است.

بازار شیشه‌گرخانه همان طور که از اسم بازار شیشه‌گرخانه پیدا است، در گذشته

بیشتر حجره‌های این بازار به شیشه‌گری اختصاص داشته اما امروزه عطاری‌ها و ادویه‌فروشی‌ها این بازار را قبضه کرده‌اند. بیشتر دو سرای «حاج رسول» و «میرزا علی النقی» جزو این بازار بود که شهرداری تبریز با تخریب این دو سرا، بازار و پارک شمس تبریزی را در این مکان‌ها راه‌اندازی کرد.

باشماقی بازار (بازار کفاشان) بازار کفاشان یکی از مهم‌ترین مکان‌های تولید و عرضه کفش در تبریز است. سرا و تیمچه‌های متعددی مانند تیمچه «امید»، «حاج ابوالقاسم» و سرای «امید» که در بازار وجود دارند محل دوخت و دوز و فروش انواع کفش هستند. تبریزی‌ها کفش معروفی به نام «یمنی» دارند و بازار «یمنی دوزها» هم محل دوخت و تولید این کفش بوده است.

بازار دباغ خانه کیست که چرم تبریز را نشناسد؟ بازار دباغ خانه یکی از شناسه‌های تبریز

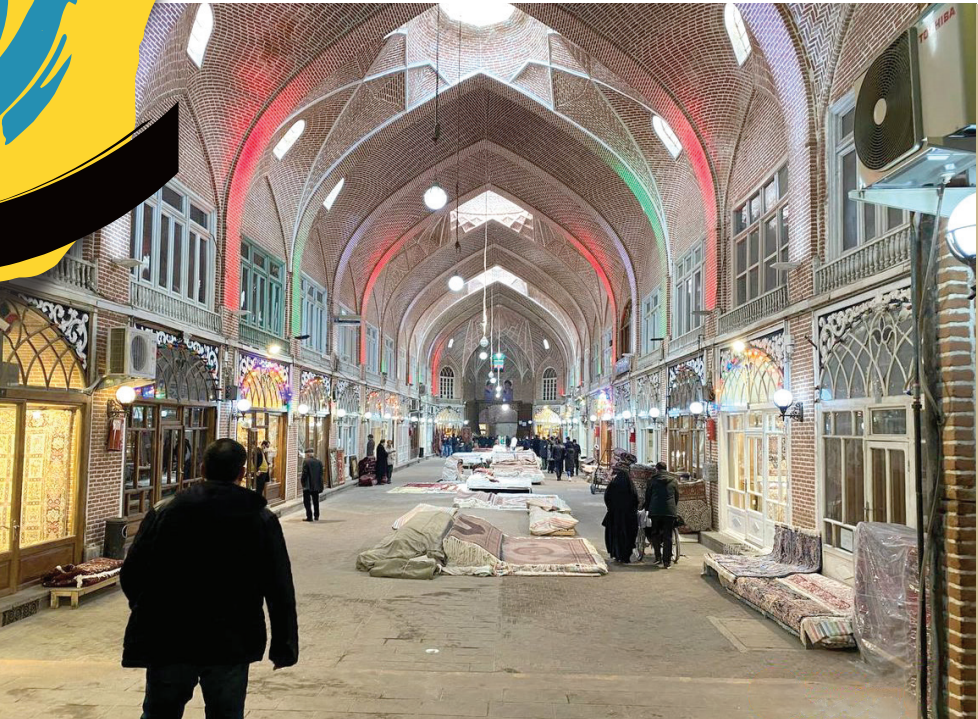
و بازارش است که در آن به دباغی پوست و تولید چرم می‌پرداختند اما امروزه نقش کم رنگی در این بازار دارد. سرنوشتی

که بعضی از راسته‌ها در بازار به آن دچار شدند. تیمچه مظفریه قدمت تیمچه «مظفریه» که به نوعی شناسنامه بازار تبریز است به دوره ولیعهدی مظفرالدین شاه قاجار و ۹۶ سال قبل برمی‌گردد. قصه نام‌گذاری این تیمچه به زمان بازدید مظفرالدین شاه از این تیمچه مربوط می‌شود. در دوره قاجار رسم بر این بود که اگر بنای تازه ساخته شده مورد توجه ولیعهد وقت قرار می‌گرفت، سازنده باید آن را

به او پیشکش می‌کرد. نقل است روزی مظفرالدین شاه به این تیمچه می‌رود و از نام آن می‌پرسد. حاج شیخ محمد جعفر قزوینی با هوشمندی نام «مظفریه» را انتخاب می‌کند و امتیازات ویژه‌ای را برای این تیمچه به دست می‌آورد. گنبد تیمچه مظفریه، یکی از بزرگ‌ترین گنبد‌های بازار تبریز است. این تیمچه را حاج شیخ محمد جعفر امینی قزوینی «برپا کرده است. هر طبقه از این تیمچه دو طبقه‌ای ۲۶ حجره دارد و در هر کدام از این حجره هافرش و قالی دست باف ایرانی حرف اول و آخر را می‌زند.

حمام خان یکی از قدیمی‌ترین حمام‌های بازار تبریز، حمام خان است. این حمام باغی دیدنی در محوطه بیرونی خود دارد و داخل آن با طاق‌های آجری و ستون‌های سنگی تزئین شده است. قدمت این حمام به دوره قاجار برمی‌گردد.

جزء به جزء در بازار تاریخی تبریز

تعداد حجره و سرا و تیمچه در بازار تاریخی تبریز شگفت‌انگیز است. این بازار ۳۵ سرا، ۱۹ دالان، ۲ چهارسو، ۳۱ بازار، ۷ بازارچه، ۲۰ تیم یا تیمچه، ۳ بقعه، ۵ راسته، ۲۹ مسجد، ۲ گذر، ۵ موزه، ۸ دروازه، ۲ کتابخانه، ۴ مدرسه، ۶ حمام، ۲ پل بازار، یک زورخانه و یک حمام را در خود جا داده و همین تنوع بازار تبریز را دیدنی‌تر کرده است. در بازار تبریز بیشتر سراهای بازار و تیمچه‌ها، سه طبقه است. طبقه زیرین برای انبار کالا، طبقه دوم محل کار و تجارتخانه و طبقه سوم برای استراحت طراحی شده است. در این بخش به معرفی بعضی از این فضاها در بازار تبریز می‌پردازیم.

حجره ساده‌ترین و کوچک‌ترین فضای بازار را می‌توان حجره یا دکان دانست. در بازارهای قدیمی حجره‌های یک شکل و به صورت خطی در دو سمت معبرها تکرار می‌شدند و راسته بازار را شکل می‌دادند. بعضی از حجره‌های قدیمی صندوقخانه هم داشتند که در انتهای حجره از فضای اصلی جدا می‌شد.

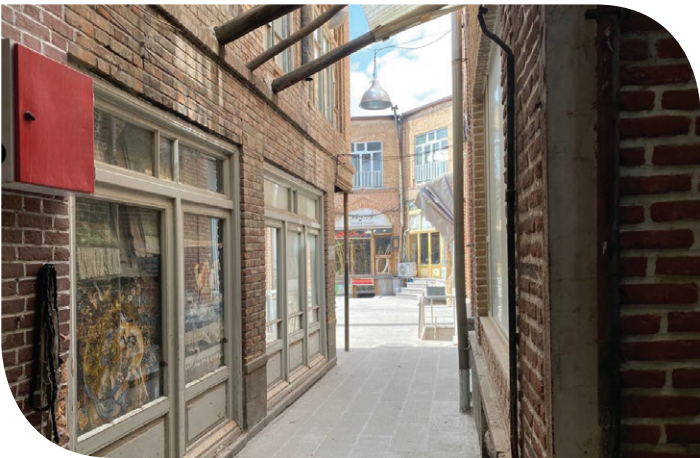
تیمچه تیمچه‌ها به فضاهایی گفته می‌شود که درهای ورودی بزرگ و محکمی دارند، سقف‌شان بیشتر آجرکاری شده و گنبدی شکل است و روزها باز و شب تعطیل بودند. تیمچه‌ها نسبت به کاروان سرا فضای لوکس‌تری داشتند و در آن کالاهای گران‌تر خرید و فروش می‌شد. به همین دلیل، تیمچه‌ها سرایدار و نگهبان‌هایی داشتند که در تبریز به آن‌ها «اودا باشی» گفته می‌شد. **سرا** سراها در بازار تبریز به واحدهای کوچک و حیاط‌رو باز کوچک‌تر از کاروان سرا گفته می‌شود. در گذشته رسم بر این بود که کالاهای تجاری بدون چهارپایان باربر در محوطه سراها تخلیه شود. سرای گرجی لر، میرزا مهدی، خان، حاج محمدقلی، امیر،

بازار تبریز در نگاه سفرنامه‌نویس‌ها

نگاه مستشرقان و سفرنامه‌نویس‌های زیادی مانند ابن بطوطه، مارکوپولو، یاقوت حموی و حمدا... مستوفی در سفر به ایران به بازار تبریز بوده است و در سفرنامه‌هایشان از آن نوشته‌اند. ژان شاردن سفرنامه‌نویس نامدار فرانسوی بازار تبریز را یکی از عالی‌ترین بازارهای آسیا دانسته و با شگفت‌زدگی از گنبد و طاق‌های زیبا و بازار هشت گوشه «قیصریه»

به عنوان زیباترین بخش بازار یاد کرده است. شاردن درباره این مکان نوشته: «تبریز شهر مستعد و بزرگی است. از نظر وسعت و استعداد دومین شهر ایران محسوب می‌شود. این شهر ۱۵۰ هزار خانه، ۱۵۰ هزار دکان و مغازه، ۲۵۰ مسجد، ۳۰۰ کاروان سرا و ۵۵۰ هزار نفر جمعیت دارد. در تبریز عمارات و قصرهای عالی ندیدیم، لکن بهترین و

امید و سرای «کچه چی لر» از جمله سراهای معروف بازار تاریخی تبریز است.

کاروان سرا همان طور که از اسم کاروان سرا پیداست، این محل برای اسکان تاجران، بارها و چهارپایان‌شان در بازار ساخته شده است. معمولاً هر کاروان سرا حوض و انبار و آب‌انباری جداگانه و حیاطی داشته است که به عنوان تنفس‌گاه بازار هم به حساب می‌آمده و از طریق آن‌ها و درچه‌های مختلف تعبیه شده در آن اکسیژن و هوای تازه وارد بازار می‌شد. کاروان سرای امیر، حاج ابوالحسن و حاج میرزا محمد از

پرو رونق‌ترین کاروان سراهای بازار تبریز بوده است. **راسته بازار**

معابر عمومی مسقف در بازارهای بزرگ که در ورودی ندارند اما به عنوان محل عبور و مرور اصلی بازار عمل می‌کنند راسته بازار هستند. راسته بازار جدید، قدیم، کفاشان، صفی، رنگی خیابان و جمعه مسجد از راسته‌های مهم بازار تبریز است. در این میان بعضی بازارها مانند قند فروش بازار، شازدا (شاهزاده) بازار،

توتونچی لر و عباچی بازار که برای خود در و دروازه داشتند تیمچه هم به حساب می‌آمدند. راسته‌های اصلی در بازار به وسیله راسته‌های فرعی به هم متصل شده‌اند و تیمچه و سراها در فضای بین آن‌ها بنا شده است. **دالان** هر سرا، تیمچه و کاروان سرا در بازار به وسیله دالان‌هایی به بازار اصلی راه‌پیدا می‌کند. این دالان‌ها بیشتر به نام سرایا تیمچه‌های وابسته در همان مکان شهرت دارند. دالان میرزا محمد، دودری و شعر بافان از معروف‌ترین دالان‌های بازار تبریز هستند.

باشکوه‌ترین بازارهای آسیا را در این شهر یافتیم. دکان‌ها و حجره‌ها از هم مجزا بوده و در کوچه‌های دالان مانند دراز و پهن و سرپوشیده واقع شده‌اند که مجموعه آن‌ها بازار را تشکیل می‌دهند و فوق‌العاده زیبا، خوش‌منظر و تماشایی است. این بازار قلب شهر را تشکیل می‌دهد، منازل و خانه‌ها در خارج از بازار ساخته شده‌اند. انبوه جمعیت و اجناس بازرگانی که در بازار انباشته شده‌اند بسیار جالب و دیدنی بوده، به طور حیرت‌آوری ابهت و جلال بازار را نمودار می‌سازند. «ابن بطوطه جهانگرد بزرگ مراکشی که چندین بار به ایران سفر کرده است، در سال ۷۳۱ هجری قمری به بازار تبریز رفته و در باره بازار طلا و جواهر که آن روزها «قیصریه» نام داشت می‌نویسد: «وقتی به بازار جواهریان رفتم بس که از انواع جواهرات دیدم، چشم‌خیره گشت. غلامان با جامه‌های فاخر، دستمال‌های ابریشمین به کمر بسته پیش خواجهان ایستاده بودند و جواهرات را به زنان ترک نشان می‌دادند. زنان در خرید جواهر از یکدیگر سبقت می‌جستند. «بازار طلا و جواهرات بازار تبریز اکنون به نام بازار امیر شناخته می‌شود.